

*Világ, világom**Egy kézíratos könyv fejezeteiből*

Amidőn hetvenedik – ám egyelőre még betöltetlen – esztendőmben lábolva elkezdem róni ezeket a sorokat, legelőbb is azon kell fohászzkodnom, hogy a sors kíméljen meg szemem váratlan gyors romlásától. Ebbe a mintegy 340 üres lapot tartalmazó könyvbe ugyanis csak kézzel írhatok, mellőzván mindenféle technikai segédeszközt – például írógép, számítógép –, ami esetleg a gyengénlátóknak s világtalanoknak is úgy-ahogy megkönnyítené a dolgot. (Fohászom természetesen a kezem állapotára is vonatkozik.)

Életemet s életem általam ismert előzményeit szeretném végiggondolni ezeken a lapokon. Hogy mi kerekedik ki belőle, arról egyelőre kevés fogalmam van. Mindenesetre hozzá kell látnom: hét évtized ha ilyen hamar lepergett, úgy a hátralevő esztendőök sem fognak túl soká késlekedni, s még ha bölcséletileg vitatható is az egyén pótolhatatlansága, elvégzett vagy elmulasztott feladataiért egyedül ő felel.

Ha már a mulasztás szóba került, meg kell említenem: néhány kurta időszaktól eltekintve naplót én nem vezettem, hajdani életem tanúinak legtöbbször – Szüleimmel az élen – eltávozott, így az emlékezetemen kívül egyébre alig támaszkodhatom. Jól tudom: az emberi emlékezet nem sziklafal, hogy mindazt változatlanul megőrizze, ami egyszer mélyebb vagy sekélyebb vonásokkal belevésődött, de talán az sem tanulság nélkül való, ami az áramló s olykor robajló idővel dacolva mégis megmaradt benne.

Lassacskán szaporodó soraimból egy eltűnt világ: az én világom képei fognak – helyenként szakadozottan s töredékesen, másutt világosabb s határozottabb körvonalakkal, jó esetben pedig tágabb és mélyebb összefüggések mentén – előbontakozni. De a letűnt jelző talán nem is egészen pontos és helytálló, hisz amit valaha is megéltünk – ha tudunk róla, ha nem –, bennünk él s működik tovább, s csak velük együtt fog elenyészni. Nos, mielőtt magam is letűnnék, elmúlnék a jelen téridejéből, megkísérlem felidézni világom képeit. Miért is? Mindenekelőtt azért, hogy újra láthassam s átélhessem, ami volt. Ezenfelül azonban az írott szó remélt maradandósága révén szeretnék továbbadni valamennyit abból, amivel a végállomás elérte után többel már nem rendelkezhetem. Emberi-írói erényeim és gyarlóságaim függvénye, hogy ez milyen mértékben s minőségben valósul meg. Jóllehet akadt már eddig is egy-két hasonló próbálkozásom, számomra a műfaj egyelőre kissé szokatlan. Hogy vénülő fejjel miért vágok bele mégis? Ezen még nem sokat tételődtem. Talán ezért: nehezen tudnék elnyugodni, ha néhány tucatnyi versen kívül csupán egy megvakult, üres kijelző maradna utánam.

Aligha vet rám jó fényt, de a tényeken nem illik szépíteni, így hát megvallom: keveset, nagyon keveset tudok az őseimről. Nincs erre különösebb mentségem. Talán némi magyarázatul szolgál az a sajnálatos körülmény, hogy nagyszüleim nemigen voltak, egyedül apai nagyanyámat ismerhettem. (A „nemigen voltak, ki-
fejezés háttérére később még visszatérek.)

Melyik ággal is kezdjem? Ha már leírtam: ág – kezdem az apaival. (A maga helyén majd ezt is megmagyarázom.)

Apám, Buda Ferenc (1909. március 4 – 2001 október 12) a Szabolcs megyei Rohod községben született igen szegény, mondhatni nincstelen parasztcsalád legkisebb fiaként. Három bátyja volt: Dániel (1900), Miklós (1902) és Albert (1907). Mindhárman már jóval korábban elhunytak. Született még egy Eszter nevű kishúguk is, ő azonban valamikor a húszas évek derekán meghalt torokgyíkban (diphtheritis). Talán 13 évet élt mindössze.

Nagyapám, néhai Buda Benjámín annak a másfél milliúnak sorában, akik a hazai kilátástalanság miatt tengerentúl próbálták megélhetést keresni, még az első világháború előtt kivándorolt Amerikába. Évekig küldözgette szerény keresetéből a dollárokat a minden egyéb támasz nélkül maradt családnak, ám egyszer csak a küldemények megszakadtak, levél sem érkezett tőle, teljesen nyoma veszett. Apámnak a II. világháború után a Vöröskereszt segítségével annyit sikerült kinyomoznia, hogy nagyapám 1942-ben elhunyt. Mi történt vele, mi nem a halálát közvetlenül megelőző évek során, arról csupán találgatások, gyanakvás torzította félhírek terjedtek a rokonság körében. Ezek szerint az a falubelije, aki vele együtt vágott neki annak idején az Újvilágnak, fondorlatos módon kisemmizte összekuporgatott vagyonszámból, s ezért ugyanolyan szegényen kellett kiműlnia, mint amilyen szegényen áthajózott az óceánon. Mindehhez jómagam csupán annyit tehetek hozzá: *állítólag*. Ismervén a falusi – és persze a városi – szóbeszéd természetét, eléggé bizonytalan vagyok benne, adjak-e hitelt a mendemondáknak, s ha igen, miben és mennyire. Annyi azonban való igaz, hogy Buda Béni nagyapámat elnyelte, megőrölte és nyomtalanul fölemésztette a remények és lehetőségek hazája. Bizonyára nem egyedülként jutott erre a sorsra, az itthon maradottak emlékezete azonban többnyire nem a hozzá hasonló elveszetteket tartja számon.

Az apai rokonság oldalágából egyébként mások is megpróbáltak új életet kezdeni a Nagy Vízen túl. Akadt köztük olyan, aki több szerencsével járt, s leszármazottai ma jólétben élnek valahol – ha jól tudom – Floridában. Tizenegynéhány esztendeje Apám írt nekik egy levelet – minthogy a címzettek magyarul már nem tudnak, én fordítottam le angolra –, válasz azonban azóta sem érkezett. S ha már Amerikánál tartunk: legutóbb valamikor 56–57 fordulóján Apám legfiatalabbik bátyjának elsőszülött fia vágott neki a sorsfordító nagy útnak alig 18 évesen, a szabolcsi atyafiság múlt századbéli hagyományainak kései követőjeként. Hazai kapcsolatai azonban egy idő után megszakadtak, levelet sem írt, mindössze annyit sikerült róla Apámnak megtudnia, hogy tanárképző főiskolát végzett, s mivel születésekor őt is Ferencnek keresztelték, akárcsak

engem, Frank Buda néven éli nyugdíjas éveit az Egyesült Államokban. Valószínűleg ő még ennyit sem tud rólam.

Nagyanyámmal, özv. Buda Benjaminsz. Varga Zsuzsannával nem alakult ki meghitt és szoros kapcsolat. Igazat szólva: voltaképp semmilyen kapcsolat nem alakult ki vele annak a csaknem két évtizednek során, amikor egy időben éltünk ezen a Földön. Úgy jelent meg alakja életemben, s úgy távozott el, hogy végig szinte idegenszerű volt számomra; nem egészen alaptalanul feltételezem, hogy az ő szemében magam is az voltam s az maradtam. Hogy a köztünk feszülő lelki távolságnak mi állhatott a hátterében, arra nem is olyan egyszerű rövid szóval válaszolni. Az igazság és a méltányosság jegyében le kell szögeznünk: nagyapám kivándorlása után hallatlan terhelhetted az őt, majd a kislány elhunytával négy gyermekét nevelgető – akkor még fiatal – asszonyra. Tudvalevő: ilyen s hasonló terhek vénítették meg időnap előtt a szegénységre ítélt anyákat. Anyagi gondjaikon ideig-óráig enyhítettek ugyan valamilyen tengerentúlról érkező pénzküldemények (amelyek késői s gyérebb folytatásaként nagyanyám még a II. világháború után is kapogatott csomagot s néha egy kevéske dollárt az amerikai rokonoktól), ám a társtalanságot, úgy gondolom, mindez semmiképp nem enyhíthette. Egyedül maradni egy rakás gyerekkel, akiknek a nagyja is csupán 10–12 éves, a legapraja pedig épp hogy csak típeg, bizony nem akármekkora próbatétel. A nyomasztó gondoknak, a vége soha nincs tenni és intéznievalóknak jellemalakító, de jellemtorzító hatása is lehet. Óvatosan írom le – hisz nem tudhatom, milyen arányban munkáltak benne a veleszületett s az élete során kialakult tulajdonságok –, de elfogultsága, megátalkodott önfejtése, a mások megítélésére való hajlam gyökerei legalább részben onnét eredhetnek, hogy apátlan fiakat kellett ellátnia, nevelnie, kézhez kapatnia, majd kormányoznia. Mindez pedig egy szál asszony számára akkor sem volt egyszerű feladat, amidőn még – úgyahogy – működtek a falu hagyományos, íratlan törvényei, s egy csonka családban is nagyobb volt az összetartó erő, mint manapság. Effélékről azonban én csak a felnőttkor küszöbén kezdtem el-eltöprengeni, s mielőtt igazából tisztázhattam volna kettőnk kapcsolatát, nagyanyám elköltözött erről a világról.

Apám szülőfaluja Nyíregyházától kelet-északkeletre található, a Nyírség kellős közepén. Az a mintegy 90 kilométer, amit Debrecentől odáig majd vissza meg kellett tenni, ma már nem számottevő távolság. Ha Újfehértónál jobbra lekanyarodva nem Nyíregyháza, hanem Nagyálló felé haladunk tovább, úgy a szöglet levágásával néhány kilométert a 90-ből lecsípve, jó kocsival egy bő óra alatt odaérhetünk. Régen ez nem ment ilyen egyszerűen. Autóval még a jómódúak közül is kevesen rendelkeztek, a mi családjunk pedig a legkevésbé sem tartozott a jómódúak közé. Ha hosszadalmas nekikészülődés után rászántuk magunkat egy-egy rothodi rokonlátogatásra, e ritka alkalmakkor vonattal utaztunk. Mégpedig – költségkímélés végett – Nyíregyházáig is többnyire személyvonattal. Eleinte gyalog ballagtunk ki a Nagyállásra, később, amidőn a város távolabbi részére költöztünk, az is megesett, hogy ilyenkor felszálltunk a Nagyerdő és a pályaudvar között közlekedő egyes villamosra. A lényeg: vonatindulás előtt legalább 20–25 perccel már ott rostokoltunk, mondván a „jegyváltásra is maradjon elég idő”. Meg

hogy: „Inkább mi várjunk a vonatra, mintsem hogy lemaradjunk róla”. (Ez a szó-
kás aztán mélyen belém íródott: manapság sem szeretek utolsó pillanatban érkezni
az állomásokra, pályaudvarokra; pedig a jegyváltással nem sok vesződésem akad.)
Néha negyedórán át is ott toporogtunk a kijelölt vágány menti peronon, mire
Pest felől megérkezett a vonat. Akkoriban a MÁV fővonalain közlekedő szerelvé-
nyeket még 1., 2., és 3. osztályú vagonokból állították össze. Mi természetesen
valamelyik harmadosztályú, fapados kocsiiban helyezkedtünk el, s én izgatottan
vártam, hogy a fekete gőzmozdony harsány füttyszavára nagyot rándulva megin-
duljon. Szokatlan látvány volt számomra Debrecen ebből a nézőpontból: a vonat-
ablakon át mintha a város, majd a Nagyerdő fonáka tárult volna a szemem elé.
Sorra egymás után tűntek elő majd maradtak el az állomások és megállóhelyek:
Debrecen-Csapókert, Apafa, Bocskai kert, Hajdúhadház, Téglás, Újfehértó – na: ez
már Szabolcs megye! –, majd Nyíregyháza. Itt sietve leszálltunk s áttelepedtünk
a többnyire már benn veszteglő vásárosnaményi vonatra, ami csekély várakozás
után úgy húzott ki a nyíregyházi állomásról, mintha visszafelé tartana: oda, ahon-
nét mi jöttünk. Ám aztán hamarosan meggondolta magát, s elkanyarodott kelet
felé, hogy pár perc múlva prüszögve meg is álljon. OROS – olvastam a kis állo-
másepület homlokáról az első falu nevét. (Azóta Nyíregyházához csatolták.) Utána
viszonylag gyors egymásutánban szememnek-fülemnek szokatlanul furcsa falunévek
következtek: Napkor, Apagy, Levelek-Magy, majd végre egy értelmesnek tetsző
szó! – Baktalórántháza. Baktát elhagyván már csak egy rövidke iramodás az er-
dőkkal-dombocskákkal változatos tájban, s meg is érkeztünk – no, még nem Ro-
hodra, csak Vajára. Az volt ugyan a közös állomás felirata, hogy Vaja-Rohod, ám
innét Rohodig még 3–4 kilométert kellett gyalogolni. Ezzel az utolsó sétával
együtt az indulás pillanatától számítva több mint fél napra telt az utazásunk. Lá-
togatásaink már csak emiatt sem voltak túlságosan gyakoriak. Az eddigi legutolsó-
val együtt – amit valamikor a ’80-as évek legelején még Apámmal együtt tettem
meg – talán ötször vagy hatszor fordultam meg Rohodon.

Nagyanyám sem többször minálunk. Persze: találkozásaink s együttléteink
szórványos volta ellenére is jobban összemelegedhettünk volna. Ennek azonban
több dolog is az útját állta. Egyebek közt az, hogy más-más világban éltünk mind
a ketten. Ő az ország egyik legszegényebb, legelmaradottabb vidékén, ott is egy
vasúttól-országúttól félreeső kis faluban, jól-rosszul bekerített, ástokutas portán,
zsúptetős vályogházban, villany nélkül, babonás hiedelmek, hiányosan megismert,
ám annál merevebb vallási dogmák, ritka és esetleges egyéb olvasmányok szellemi
elegytáplálékan tengődve s megöregedve. Magam viszont az ország egyik legna-
gyobb, legjelentősebb városában születtem s cseperedtem fel, természetes volt szá-
momra, hogy az utcákat kövezet, sőt, aszfalt borítja, hogy villamos közlekedik, is-
kolák, kórházak, hivatalok működnek (néhány évig egy hivatal alagsorában laktunk
mi is), moziba, strandra lehet járni, esténként nem az átható szagot árasztó petró-
leumlámpával világítunk, hanem villannyal, a víz pedig csapból folyik – még ha az
a csap nem benn a lakásban van is, hanem kinn (vagy fenn...) az udvaron. Em-
lékszem, egyik gyerekkori látogatásunkkor elképedve figyeltem, hogyan mosakszik

reggel Dani bácsi: kilép a házból egy füles bádogbögrével a kezében, a száját teliveszi vízzel, majd a bögrét félrerakva vizet enged szájából a két tenyerébe s végigdörgöli vele az arcát. Nálunk ilyesmi már nem volt szokásban. (Egy-két évvel később, de még mindig kisgyerekként aztán Gárdonyi valamelyik írásában olvastam a „szájbul” való mosdásról, s rögtön megjelent előttem Dani bácsi, ahogy az udvaron nekilát tisztálkodni.) Mi odahaza a mindennapos tisztálkodásra egy fehérzománcos lavórt használtunk, nyaranta pedig az udvarra kirakott teknő napon meglangyosodott vizében lubickoltam. (Később aztán – főleg az ’50-es évek elejétől, amikor Anyám már a nagyerdei fürdőben dolgozott – rendszeresen kijártam az uszodába, úszni is megtanultam magamtól, ám fürdőszobás lakáshoz csak másfél évtized múlva, családos emberként jutottam. Node: vissza nagyanyámhoz.) A könyvek. Szavaiból, megnyilatkozásaiból arra a következtetésre jutottam, hogy él benne a tisztelet a könyvek, az írott szó iránt. Igen ritka beszélgetéseink alkalmával ha valamely dolog kapcsán eltérő álláspontra jutottunk, a maga véleményét olykor egy-egy olvasmányra hivatkozva iparkodott alátámasztani: „Meg van írva.” Ezt az újtestamentumi formulát alkalmazta azonban akkor is, ha a szóban forgó megállapítás csak valami ponyvakiadványból vagy kósza újságlapról származott. Illetlen dolog lett volna ellene szegülnöm, így hát szó nélkül ráhagytam a dolgot, véleményem lényege legfeljebb egy halvány, elnéző – vagy inkább lenéző? – mosolyban jutott kifejezésre. Gyermekien ostoba fölényérzetemet az táplálta iránta, hogy olvasni korán megtanulván, 5–6 éves koromtól fogva szinte faltam a könyveket – nyúlfarknyi idő leforgása alatt minden bizonnyal többet elolvastam, mint ő egész élete során –, s épp a könyvekből szerzett ismeretek révén kamaszéveim kezdetére bizonyos mértékig már a kritikai szemlélet csírái is kialakultak bennem: nem érdemes minden nyomtatott szöveget szentírásnak tekinteni. (A kétkedő hajlam hátterében persze egyéb tényezők is hatottak, például a hozzám minden tekintetben közelebbi anyai rokonság misztikumtól idegenkedő, hiedelmek iránt gyanakvó, szemfényvesztéseket tettenérni kész sültrealista világlátásra, ami inkább kedvez a gyalogjárásnak, mintsem a szárnyalásnak, viszont kerüli a kirívó szélsőségeket, s többnyire megóv az ingoványok alattomos veszélyeitől. Erre azonban majd később térek vissza.) Ahogy az évek-évtizedek elmúltával a könyvek mellé élettapasztalatot is szereztem, több megértés ébredt bennem nagyanyám tudatlansága iránt. Elgondolni is nehéz, micsoda küszködés volt az ára az ő idejében nem a boldogulásnak: a pusztá létfenntartásnak. Művelődésre, pallérozódásra – főként fiatal, fogékony éveiben – nem sokat fordíthatott. Kár, hogy a régi időkről s hajdani emberekről – köztük az én apai elődeimről – ritkán ejtett szót, akkor is kérésre, unszólásra. Így aztán csak annyit tudtam meg tőle, hogy az ő apját – dédapámat – ekként emlegették a faluban: a veres nyakú Varga, anyai nagyapját pedig Batáry Ábrahámnak hívták, s kurtanemes létére lovakkal-marhákkal kereskedett. Nekünk azonban sem a kurtanemesi kutyabőröből, sem a jószággon szerzett haszonból nem maradt egy szikrányi sem.

A leginkább átmászhatatlan palánkot az emelte közénk, hogy Anyámmal való viszonya finoman szólva rendezetlen volt és maradt. Kevésbé finoman szólva: nehezen

állhatták egymást. Hogy s mint kezdődött ez köztük, azt aprócska voltom miatt fel-fogni nem tudtam, de idegzetem átvette s megőrizte a kettőjük közt szavak nélkül is vibráló feszültséget. Később pedig, amikor már eszetudóbbá nőttem, Anyám elmondta nekem az anyósához fűződő első élményeit. Ezek rövid summázata:

Világra jöttöm után egy esztendővel, egyik karján velem, másik karján egy megrakott kosárral indult el Anyám Rohodra, hogy anyósánál és sógorainál tiszteletét tegye. Nagy várakozással tekintett a találkozás elé: 12 évesen apa-anya nélkül maradván azt remélte, hogy bár felnőttként, de újból anyára talál. Az első csaldás nyomban a vonatról való leszálláskor érte: senki nem várt ránk az állomáson, a jó előre elküldött levél ellenére sem. Kosárral s apró gyerekekkel a karján nekivágott hát gyalog. Az út kétharmadánál utolérte egy szekér. Megszánták, felvették. Végre megérkezik, köszön, belép.

– Hát te meg mit keresel itt?

– Jöttünk meglátogatni a mamát Ferikével, meg is írtuk levélben, mikor érke-zünk.

– Ide nem jött semmiféle levél.

– Pedig elküldtük.

– Mondom: ide nem jött levél. Különbén meg asszonyrak az ura mellett van a helye.

Szóval: ez volt a fogadjisten. Némiképp enyhült a hangulat, amikor estefelé Dani bácsi is hazatért a munkából. Másnap azonban magam váltam újabb bonyo-dalmak okozójává: kihánytam a belém diktált tengeridarás töltött káposztát.

– Nehéz étel ez még a gyerekeknek – jegyezte meg Anyám –, egy kis tej kéne inkább neki.

– Ideje, hogy hozzászokjon a rendes ételhez is! – vetette oda nagyanyám, de aztán kilépett a konyhából, s a vakablakba állított cserépfazékból tejet töltött egy bádögrébe:

– Nesze, itasd meg vele!

– Meg kéne forralni, mama.

– Mi a fenének? Friss ez a tej, csak tegnap este fejték.

(Tehát nem volt a háznál, valamelyik szomszédból hozták a tejet.)

– Hát épp az, hogy tegnapi: elcsapja a kis hasát. Mi mindig megforraljuk neki.

– Ti! Mert mindent jobban tudtok! – De azért a csikótűzhely lapjára rakta a bögrét, kívárta, míg a teteje emelkedni kezd, ekkor felemelte, ráfújta, majd oda-nyújtotta Anyámnak:

– Nesze, itasd!

– Le kéne hűteni, mama, még nagyon forró.

– Itasd!

– De megégeti a kis száját.

– Azt mondtam: itasd!

Szó szóra következett, közben szerencsére a forró tej is engedett a hevéből, így hát mégsem maradtam éhen. Mindenesetre: az első nézeteltérésen már a legelején túlestek.

Másnap egy újabb összekülönbözés hevében nagyanyám ráförmedt Anyámra:

– Mars innét! Takarodj a házamból!

Anyám dermedten tekintett rá, a szava is elakadt.

– Mit bámulsz? Takarodj innét!

Már délutánra járt az idő, maradék kis pénze se volt elég Anyámnak az úti-költségre:

– Dehát hová menjek ezzel a gyerekekkel?

– Eriggy, ahova akarsz a kölyköddel együtt! Kifelé innét!

– Legalább vonatjegyre valót tessék adni.

Nagyanyám válaszul mondott szavait nem idézem. Anyám – mi mást tehetett volna? – összekapkodta szegényes kis celeculánkat, és sírva, szégyenkezve átballagott velem Miklós bácsiékhoz. Annak a felesége, Zsófi néni még csak három gyerekének viselte gondját a későbbi nyolcból, s jó szívvel befogadott bennünket éjszakára:

– Gyertek csak, Mariskám, kettővel több vagy kevesebb, nem számít. Egy kicsit majd összehúzzuk magunkat. Tudom, ne is mondd: elég nehéz természete van a mamának, én se igen vagyok bejáratos hozzá.

Másnap aztán a kölcsönkapott útiköltségen hazavonatoztunk Debrecenbe. Dani bácsi kísért ki bennünket a vajai állomásra, de csak suttyomban: a mama meg ne tudja. Odáig azonban a kosarat is ő cipelte.

Hogy miből táplálkozott nagyanyám ellenszenve, azt jobbra csak találgatni lehet. Az mindenestre ott lappanghatott indulatai háttérében, hogy egy városi, idegen, árva cselédlánynál különb feleséget szánt volna legkisebbik fiának. A bemutatkozás sem volt kedvére való (meg persze az sem, ahogyan összekerültek, de arról majd később): úgy lett volna illendő s rendjén való, ha urával együtt teszi tiszteletét, a nélküle véghezvitt látogatással vétett a falusi szokásrend ellen. A forralt tej s egyebek miatti nézeteltérések csak kapóra jöttek: „Na ugye: tudtam én ezt jó előre!”

Jómagam természetesen mindenkor Anyám pártján álltam s állok ma is kettejük áldatlan bonyodalmában. Arra az irgalmatlanul rideg, első fogadtatásra utólag sem találok mentséget. (Egyébként a letagadott levél is előkerült másnap.)

Sajnálom, hogy a kapcsolatatom – kapcsolatunk – öreganyámmal később sem fordult igazán jóra. Egyszer-kétszer, amikor néhány hétig nagy ritkán nálunk időzött, meg-megeredt a szava, s negyedóra vagy jó esetben fél óra hosszán át szinte valódi nagymamaként mesélgetett. Az ősoket-elődöket – máig sem tudom, miért – igen szűk szóval emlegette, három rátótiáda történetét azonban megtartotta az emlékezetem. Mivel egyéb említésre méltó örökség tőle nem maradt rám, ezeket leírva adom tovább. (NB. A nyírségi szájhagyományban a rátótiaknak a tiszahátiak a megfelelői.)

„Megy az úton egy tiszaháti ember, talál egy zsebórát. Sose látott még olyat, vajon mi lehet, gondolja. Felveszi, nézi, nézegeti. Az óra meg csak ketyeg. Ezen még jobban gondolkozóba esik: mi lehet? Mi lehet? De az óra csak nem hagyja abba a ketyegést. Addig-addig nézi meg hallgatja az ember, míg egyszerre csak a homlokára csap:

– Hát persze! – azt mondja. – Ez egy pityegő fene! – oszt elhajítja jó messzire.”

„Két tiszaháti ember ballag a határban, meglátnak egy tövisboronát. Odaállnak mellé, nézik jobbrul, nézik balrul, tanakodnak: mi ez a furcsa dolog, sose találkoztak még ilyennel. Addig-addig török a fejüket rajta, mígnem az egyik megszólal:

– Én már tudom, mi ez, komám.

– Na, mi?

– Megmondjam?

– Hát, komám, ez nem egyéb, mint valami.

– Valami?

– Az hát: valami. Oszt valami megette, csak a girincit hagyta.”

„Két tiszaháti ember megyen az erdőben. Addig-addig mendegélnek, egyszer csak tanálnak egy puskát. Megállnak, csudálkoznak, sose láttak még olyat. De vajon mi lehet? Sokáig tanácskoznak rajta, de végül megegyeznek: csakis furulya lehet.

– Igen ám, komám – azt mondja az egyik –, de hogy kell ezen furulyázni?

– Hát úgy, komám – mondja a másik –, hogy én majd fújom, kend meg csak billegeti.

Azzal szájába kapta a puskacsú végét, s intett a másiknak, hogy billegesse. Az úgy is tett – szét is lútte a fejt.”

Nagyanyám többi története elsüllyedt az időben. Egyetlen mondatát – talán azért, mert épp nekem szánta – nem sikerült elfelejtenem. Szerencsére már nem szúr annyira, mint akkor:

Tizenkét éves lehettem, sokáig tartó (s a lényegét tekintve talán soha vége nem szakadt) indiánkorszakom eleje táján. Egy kölcsönkapott kézikönyvből kilestem a gyöngyhímzés meg a gyöngyszövés technikáját, s mit sem törődve azzal, hogy efféle dologgal a harcosok nem foglalkoznak, összekuporgatott fillérjeimen vásároltam néhány dekányi színes üveggyöngyöt. Cérnát Anyám varrodobozából vételeztem, szövőkeretet magam fabrikáltam, s egy-két délutáni óra meg némi bíbelődés árán sikerült megszönnöm egy kis arasznyi gyöngyszalagot. Viszem Anyámhoz, mutatom.

– Ügyes vagy, kisfiam, egész jól megcsináltad. Eriggy, mutasd meg a nagymamának is.

A mama épp nálunk időzött. Az ablak elé húzott széken a Bibliát lapozgatta. Megyek, s mutatom neki nagybüszkén:

– Tessék nézni, ezt én csináltam!

Nagyanyám egy futó pillantást vetett a munkámra, s csak ennyit szólt:

– A gyöngy: hiúság.

Azzal elfordult tőlem, s olvasott tovább.

Bizonyára volt benne jóság is, mint mindenkiben. Erről nem annyira a menyeitől s unokáitól, mint inkább az utcabeli szomszédoktól s azok gyerekeitől lehetett hallani, akiket olykor megajándékozott az amerikai csomagokból származó valamilyen aprósággal.

Ezek után valamelyest talán megvilágosodik lapokkal korábban leírt mondatom értelme: nemigen voltak nagyszüleim.

Apám bátyjaival és családjaikkal – főleg a távolság miatt – nem túlságosan szoros, de inkább úgy mondanám: egyenetlen volt a kapcsolatunk.

Berti bácsi, keresztapám egyike (a másokra majd az anyai rokonság számbevételekor kerül sor) Apámnál valamelyest nyúlánkabb, szikárabb termetű, világosbarna hajú, kék szemű ember volt. Természete békés, szelíd, szorgalma példás. Erre nagy szüksége is volt: négy gyermekét kellett felnevelnie. Valamikor fiatalon – talán katonáéknál – megtanult haját vágni, vett egy kézzel működtethető nyírógépet, borotvakést meg fenőszíjat, s a földműves munka mellett elvállalta a rohodi férfinép szegényebbjeinek a nyírását-beretválását. Hétféteken – főleg szombat délutánonként – tucatszámra keresték fel otthonában, s minthogy ezért a főbenjáró munkáért jóval kevesebbet kért, mint az iparendéellyel rendelkező borbélyok (ilyen egyébként nem is volt a faluban), évtizedeken át szerény mellékkeresethez juthatott mértéktartó (miért is kerülgetnénk a szót) kontár tevékenységével. Említett Feri fiának kivándorlása legfeljebb bánatot hagyott maga után, de a gondokat kevésbé apasztotta, hisz még három kiskorú gyermek maradt odahaza. Betegségek is gyakran látogatták őket, s előbb a felesége, majd nem sokkal a gyerekek felnőtté után ő maga is eltávozott az élők sorából. Hatvan és egynéhány évet élt.

(Itt vetem közbe: nagybacska koromtól fogva el-eltűnődtem rajta, vajon mi módon jutott keresztapám a városi, sőt arisztokratikus hangzású Albert keresztnévhez. A református paraszti környezettel s annak évszázados hagyományaival sehogyan sem állt összhangban ez a név, élesen kirítt a sok Miklós, Péter, Sándor, László, János, Lajos, Ferenc s kiváltképp a biblikus eredetű Dániel, Benjámintól. Hogy a szülők urizáló kedve miatt keresztelték volna így a XX. század hetedik esztendejében született fiúcskát, azt nem tartottam valószínűnek. Végül egy pusztán, de nem egészen alaptalan feltételezésből kiindulva a következőkre jutottam: a kisfiú világrajötte után megtudakolták nagyanyámtól, mi legyen a gyerek neve. Ő pedig így válaszolhatott: „Legyen Berti.” A tiszteletes úr pedig beírta a matrikulába: Albert. Csakhogy nagyanyám – esetleg nagyapámmal már előre egyeztetve – az Újszövetségbeli Bertalan apostolra gondolhatott. Mindkét név hasonlóképp becézhető. Miért nem mondta akkor a teljes nevet? Bizonyára nem tartotta fontosnak. Hisz leveleire is gyakorta írta rá a feladót így: özv. Buda Béniné, Benjáminné helyett. Hasonló esetből némi fantáziával akár egy kalandregény valamely epizódját is ki lehetne kerekíteni – lásd a Baradlay fivérek Jókainál.)

Miklós bácsi, ha élne, e sorok körmölgetésekor taposná száznegyedik esztendejét. Emlékezetem szerint nincs még húsz éve, hogy halála hírért vettük. Előtte hatnyolc esztendővel láttam legutoljára, amikor Apámmal együtt még egyszer hazalátogattunk Rohodra. Ez idő tájt már nyolcvan felé ballagott, de még elég jó erőben tartotta magát. Épp őhozzájuk igyekeztünk, amikor – kocsmába menet vagy onnét jövet? – megpillantott bennünket. Nagy örömmel ölelkeztünk össze. Vidám és eleven volt, de legutóbbi találkozásunk óta mintha egy kissé összemert volna: majd egy tenyérnyivel alacsonyabbnak tűnt nálunk. Haja hófehér, nyírott bajusza úgyszintén, szeme – akár az összes testvéreié – kék. Akkor még sötét szakállamra pillantva derűsen jegyezte meg: „Ebbe a szőke családba hogy kerülhetett

ez a fekete fiú?” Jót mosolyogtam magamban: „Ugyan, hol vagyok én a feketétől!” A négy fivér közül valószínűleg ő volt legjobban ellátva észbeli útravalóval. Kézírása még öreg korában is szép vonalú, szinte kalligrafikus, észjárása gyors, elméje fogékony. Ha állandó lakhelyét tekintve falusi maradt is, munkája révén azonban kiemelkedett a helybeli lét szűkösre szabott határai közül. Útkaparóként kezdte, aztán lassacskán sikerült feljebb küzdenie magát, végül műszaki középiskolaként vonult nyugdíjba. Fiatalabb korában ide-odahelyezgették, szinte egész Kelet-Magyarországot bejárta, beleértve ebbe a bécsi döntések után visszacsatolt Észak-Erdélyt meg a Kárpátalját is. Fogékonyságára – s megkockáztatom: tehetségére utal, hogy magyar anyanyelvén kívül románul, németül, jiddisül (ő így mondta: zsidóul), szlovákul meg ruszinul is elboldogult, s a környékbeli cigány nyelvjárást úgyszintén jól beszélte. (Nem zárható ki, hogy a nyelvek iránti érdeklődésem hátterében az övével azonos vagy ahhoz hasonló genetikai „marker” működik.) A négy testvér közül ő volt a legnyugtalanabb, legmozgékonyabb természetű. Gondok, terhek terén is ő hordozta a legtöbbet: Zsófi nénivel együtt nem kevesebb mint nyolc gyermeket neveltek föl. Közülük kettő alakját tudom úgyahogy felidézni: a velem egy esztendőben született Miklósét s a mind közt legidősebbik Jolikáét. Nem magam emlékszem rá, Szüleim elbeszélése nyomán tudom: Miklóssal való első találkozásom kissé balul ütött ki. Kétévesek lehettünk akkor, s ahogy megálltunk egymással szemközt, ő megpróbálta tapasztalati útra terelni az ismerkedést: közelebb lépett hozzám s mutatóujját a szájamba dugta. Nekem se kellett több, alaposan beleharaptam. Lett persze nagy sírás-rívás, szegény nem számított rá, hogy jóhiszemű közeledését ilyen cudarul viszonzom. Aztán úgy 4–5 évvel később már nagy barátságban barangoltunk faluszerte, besuttyantunk egy kerítetlen kertbe nyári almát lopni, Miklós az inge öblébe dugdosta a zsákmányt – mondanom se kell: én inkább csak tétlen tanúja voltam az esetnek –, aztán az ő indítványára még a faluhoz közeli kákás-szittyós szegélyű tóhoz is kiszöktünk vadrucatojást szedni. Ám mielőtt szándékunkat valóra válthattuk volna, Miklós riadtan, fojtott hangon megszólalt: „Szaladjunk, Ferkó! Jönnék a csendőrök!” És csakugyan: a tavon túli fasorban magam is megpillantottam a nyugodt tempóban egymás mellett lépdelő két csendőr kakastollas, fekete kalpagjait s vállszíjon hordott puskáik csövét. Nyakunk közé kaptuk hát a lábunkat, s futottunk egész hazáig, így az el nem lopott tojásokból abban az esztendőben is kikelhettek a pelyhes, kicsi vadrucák. Évekkel később, amidőn Arany Toldiját olvastam, olyannak képzeltem el ama másik Miklós bujdosóhelyét, ahol vadmadártojás lett étke s itala, mint amilyen a rohodi rét volt: sás, káka, itt-ott előcsillanó, zsombékos vízfelület. A víztől eltávolodva immár: unokatestvérem, Miklós borásznak tanult, el is költözött családstul a tokaji borvidékre – Mádra vagy Tállyára –, de már rég nincs az élők sorában. Szüleinek bizony nemcsak örömük telt abban a nagy családban: több gyermeküket is elveszítették, mielőtt befejezték volna földi pályafutásukat.

Apám bátyjai közül Dani bácsi állt legközelebb a szívemhez. Apró termetű, korán ritkuló hajú, későn nősülő férfiú volt, egyidős a XX. századdal. (Sőt még egy kissé korosabb is, hisz épp 1900-ban született.) Szavait, hangját, viselkedését

tekintve maga a megtestesült jóakarát, aki – ha bátorságot bírt venni – inkább az ellentéteket is igyekezett elsimítani, helyre hozni. Alaptermészetéhez tartozott a béketűrés, a békeszerzés, amihez azonban nem kevés lelki táplálékot nyert a Szentírásból. Harcos hevület s ítélkező indulat híján volt hívő, s a kegyességnek még a látszatát is kerülte. Az arcán játszadozó mosolyredők közül s jóindulatot sugárzó tekintetéből inkább afféle ártatlan huncutság villant elő. Látatlanul valahogy ilyennek képzeltem el Székelyföld szülötteit. Amíg erővel s egészséggel bírta, majd minden évben betoppant hozzánk Debrecenbe, rendszerint késő ősszel, szüret meg betakarítás után. Felesége meg ő már nem egészen ifjan kötötték össze a sorsukat, gyermekük nem született soha, így nem volt kinek a szája elől elvonni a nekünk szánt javakat. Elöttem van ma is örömtől ragyogó arca, amint egymás után lerakja s kibontogatja a kendővel szépen lekötött karos kosarakat. Szalonna, kolbász kerül elő az egyik kosárból, összegyúrt újságpapírba gondosan begöngyölt tojások, néha egy üveg nemrég kiforrt homoki borocska, a másiktól meg alma és sok-sok dió. Szántással-vetéssel nem foglalkozott Dani bácsi, de szépen gondozott almáskertje volt, meg jól termő diófái, s ezek terméséből mindig jutott nekünk is valamennyi. Volt olyan esztendő, amikor Apám utazott el hozzá, hogy segítsen almát szedni. Egy ilyen őszi almaszedésről hazatérve nevetve mesélte: megérkeztek ott találta Dani bátyját az udvaron egy nagy halom dió s néhány teli meg üres zsák mellett. Gyalogszéken ülve fél kézzel, ütemesen rakosgatta a soronkövetkező zsákba a diót s időnként egy-egy szemet félretett maga mellé a másik oldalra. „Hát te meg mit csinálsz?” – „Számolom, hány szem dióm termett.” Meg is számlálta pontosan, s én most igen bánom, hogy elfelejtettem, hány szem diója termett abban az esztendőben (ó, melyikben is?) Dani bácsinak.

Tizenkét éves lehettem talán, de hegyet még nem láttam. A nyári vakáció alatt el látogattunk Rohodra. „Na, máma délután kimegyünk ketten a szőlőbe – szólalt meg egyik nap ebéd közben Dani bácsi. – Ha szép idő lesz, mutatok majd valamit neked.” S hunyorított. Örültem a várható meglepetésnek, s hogy az is maradjon, kíváncsiságom ellenére sem próbáltam kiszedni belőle, mi lesz az a megmutatni való. Már maga az, hogy elmegyünk hazulról valahová, fölpezsdített: nem nagyon szerettem náluk a házban s a ház körül téblábolni, semmi látnivalóra nem akadtam, se ló, se tehén, se kecske, mindössze néhány tyúk lézengett az udvaron, meg egy disznó rőfögött az ólban, de az nekünk is volt odahaza, sőt még libánk is, itt meg még egy kutya sem. Alig vártam, hogy útnak induljunk. A szőlő – ha jól emlékszem – a falutól északi-északnyugati irányban volt, dimbes-dombos, homokbuckás területen, de nem kellett túl messzire gyalogolni. Felkaptattunk az egyik domb tetejére. „Szerencsénk van, szép tiszta az idő – szólalt meg Dani bácsi. – Nézzél csak arrafelé!” – s kinyújtott kezével messzire mutatott. Lekerekített csúcsú, ám szabályos és terjedelmes háromszögalakzat halványan fölsejlő körvonalait pillantottam meg az ég legalján. „Látod-e? Az ott a tokaji hegy.” Legszívesebben étlen-szomjan ott rostokoltam volna egész a csillagok kigyúltáig: hátha közben idébb jön az az eddig soha nem látott jelenség – vagy valami csoda folytán én jutok közelebb hozzá. Életemben akkor láttam először – még ha igen távolról is – igazi hegyet.

Mielőtt ebben a tűnődő, szaggatott emlékezésben Apámra keríteném a sort, szólnom kell róla: miféle név ez a Buda, honnét származhatnak a Budák?

Családi hagyomány szerint a Buda-elődök néhány – ki tudja, hány – nemzedékkel korábban a mai országhatáron túlról, mégpedig Bereg megyéből települtek át a Nyírség szívébe. Hogy oda honnét kerültek, s ott mióta laktak, az a XX. század dúlásai és határkiigazításai miatt ma már kideríthetetlen. Családnevünk eredete felől sokáig tévhitben, majd bizonytalanságban voltam. Tévhitem a tudatlanságból, illetve a rosszul tudásból fakadt, bizonytalanságom pedig a megbízható adatok s támpontok hiányából. A valószínű megoldáshoz végül is egy helytörténeti tanulmány, valamint nyelvtörténeti, névtani és összehasonlító nyelvészeti vizsgálódások révén sikerült eljutnom. Az említett tanulmány – amely körülbelül két évtizede a *Forrás*ban látott napvilágot – az őrségi településeken előforduló leggyakoribb családnevekkel foglalkozik. Szerzőjének oklevéladatok alapján sikerült rátalálnia a középkor végéig visszamenőleg az Őrségben ma is élő és használatos családnevekre. Ezek sorában ott van a Buda család-név is. Igen ám, csakhogy a legkorábbi iratok adatai közt ez még Budak alakban olvasható. Amint ez a szokatlan szóalak a szemem elé került – mintha áramkör zárult volna –, kigyulladt egy kis lámpa az agyamba. De vegyük csak sorban! Hol fordul elő leggyakrabban már régóta a Buda család-név? Erdélyben, északkeleten, továbbá a nyugati Őrvidéken: ahová a honfoglalók a határ – a gyepű – őrizetére a csatlakozott török nyelvű kabarok csoportjait, töredék nemzetiségeit telepítették. Mi a budak (butak, botak, bodok stb.) szó jelentése a török nyelvekben? Ág, fa ága; átvitt értelemben pedig: egy nagyobb nemzetségből leszakadt, áttelepült (áttelepített), leágazott, különvált csoport vagy család elnevezése. (Későbbi példa: a XIII. században betelepült, úgyszintén török nyelvű kunok egyik ismert szálláshelye a Duna-Tisza közén Bodoglár. Ebből a lár a többes szám jele, vagyis a helynév magyarán azt jelenti: Ágék. Mint amiképp a szomszédos Tázlár meg Tarék szállása volt, ugyanis taz-tar – más szóval kopsz, ám óvónév gyanánt azt is jelentheti: ótvaros –, a lár végződés pedig itt is a többes számot jelzi.) De hogyan lett a budakból buda? Nos: ugyanúgy, mint a csardakból a csárda: a magyar fül a szó végi k hangot a többes szám jeleként fogta fel, s fölöslegesnek ítélnév, idővel le is koptatta. Persze az sem zárható ki, hogy a szóalak végső kialakulását elősegítette a már meglevő és széles körben ismert helynév (amely egyébként szláv eredetű, akárcsak túlparti párja, Pest, s mindkettő valamilyen kemencét jelent). Számos hasonló példát ismer a nyelvtudomány. Hogy aztán e patinás, egyben „koptatott” névvel együtt mennyi török – kabar, avar, kun, besenyő – vér kering e név viselőinek ereiben, köztük apai elődeimében s a magaméban, az egy külön kérdés. Apaági rokonaim többségének a külleme inkább szláv jellegű (fakószőke haj, világoskék szem, homorú orrnyereg stb.). A földrajzi közelségből adódóan ez természetesnek tekinthető. Akárcsak az, hogy Rohodon a szövőszéket esztevátának, a mákos gubát pedig bobájkának nevezték. (Ez utóbbit magam is ilyen néven ismertem meg kisgyerekkoromban.)

Levonható-e bárminő következtetés a fenti szófejtés kapcsán (vagy ürügyén)? Legfőljebb egy, ám azt valaki (Valaki) előttem már megfogalmazta: „török, tatár, tót, román kavargó e szívben” – s a vers folytatható. Egészen máig. ☒